

УДК 340.1

*Юрій Васильович Баулін,
Голова Конституційного Суду України,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України*

ПРАВО І ПРОГРЕСИВНИЙ ПОСТУП СУСПІЛЬСТВА

Прогрес, або поступ, прийнято розуміти як напрям розвитку від нижчого до вищого; поступовий рух уперед – до кращого; від менш досконалого до більш досконалого.

Головним показником правового прогресу у соціумі, на нашу думку, є рівень розвитку правової культури, який є характерною ознакою суспільної правової реальності та складається з:

- культури свідомості та правосвідомості;
- культури правової поведінки;
- культури юридичної практики.

Парадигму правової культури, як правило, визначають самі держави, виходячи з національних, культурних, релігійних та інших особливостей соціуму.

Тому прогресивність формування вітчизняної правової культури полягає не лише у трансформації законодавства відповідно до загальноновизнаних міжнародних стандартів, а й у використанні досягнень української правової науки та практики, які мають глибокі історичні корені.

Українському суспільству завжди були притаманні високий рівень моральності та почуття справедливості. Мораль, яка, за висловом філософа Дж. Бенґама, «у найзагальнішому розумінні є вченням про мистецтво направляти дії людей таким чином, аби виробляти найбільшу суму щастя», на українських землях завжди будувалася на засадах духовності. При цьому система вітчизняних звичаєвих законів і правових приписів, які регулюють поведінку людей у суспільстві, навіть в умовах чужинської окупації, забезпечувалася не стільки загрозою покарання з боку держави, скільки громадським осудом та імманентним імперативом соціалізованого індивіда. Не випадково у преамбулі Конституції незалежної України йдеться про усвідомлення відповідальності «перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями».

Тому і в сучасних умовах мораль є необхідним фундаментом і критерієм права, оскільки історичний досвід показує, що правопорядок, який ґрунтується не на засадах моральності, нічим не відрізняється від грубого насильства, до якого вдаються злочинні групи.

Таким чином, методологія прогресу в праві повинна формуватися та реалізовуватися на підставі принципів природно-правової ідеології, за якою мораль і право, як засновані на вищих нормах і цінностях, є неподільними, оскільки уособлюють духовність, справедливість та колективну мудрість народу. Тобто в системі правових норм не можуть існувати норми, які суперечать моральним устоям суспільства.

Як зазначив у цьому контексті Конституційний Суд України (далі – КСУ), «одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. <...> Таке розуміння права не дає підстав для його отождолення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права».

До важливих елементів правової культури слід також віднести принцип визначеності правових норм. Згідно з правовою позицією КСУ з цього питання «із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі».

Відмінною ознакою чинної Конституції України є визначення прав і свобод людини та їх гарантії змістом і спрямованістю діяльності держави, а утвердження цих прав і свобод – її головним обов'язком.

Таким чином, саме права людини є тим критерієм, який повинен об'єднувати мораль і вітчизняне право на сучасному етапі його розвитку.

Відповідно подальший прогресивний поступ права має бути націлений на удосконалення діяльності загальнодержавного механізму захисту зазначених прав і свобод, важливою складовою якого є судова влада.

У цьому аспекті як прогресивний крок слід відзначити прийняття Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», який, зокрема, передбачає запровадження такого загальнодержавного ефективного механізму захисту прав особи, як конституційна скарга.

Так, запроваджується парадигма нормативної конституційної скарги, пов'язаної з розглядом конкретної справи з метою вирішення виключно питання конституційності закону, застосованого при ухваленні остаточного судового рішення. При цьому КСУ не переглядає саме судові рішення ні по суті, ні щодо дотримання процесуальних норм, а отже, не є ні апеляційною, ні касаційною інстанцією загального судочинства.

Водночас слід зазначити, що запровадження інституту конституційної скарги, окрім внесення відповідних змін до Конституції України, потребує також формування надійного правового фундаменту його функціонування. При цьому йдеться не тільки про відповідні зміни та доповнення до Закону України «Про Конституційний Суд України» та Регламенту Суду, а й низки інших законів та правових актів.

Особливу увагу, на нашу думку, необхідно приділити реалізації припису ч. 3 ст. 152 Конституції України, за якою «матеріальна та моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними відшкодовуються державою у встановленому законом порядку». У цьому році виповнилося двадцять років Основному Закону нашої держави й дуже прикро, що за цей час законодавець не спромігся прийняти такий важливий закон із питання поновлення справедливості щодо громадян, права або законні інтереси яких було порушено у неконституційний спосіб.

Також варто сказати про стан науково-дослідницької діяльності в галузі права. Суть його полягає у тому, що останнім часом переважна більшість дисертацій на здобуття наукових звань кандидата чи доктора юридичних наук мають суто прикладний характер. Практично відсутні фундаментальні дослідження, які присвячені теорії конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального та інших галузей права.

А потреба у розробці теорій у праві є нагальною як з концептуальних питань (наприклад, теорії правової держави), так і окремих напрямів у кожній галузі права. При цьому, на наше переконання, перспективність наукових досліджень слід оцінювати в контексті їх відповідності цілям та завданням, про які йдеться у преамбулі Основного Закону України, зокрема, це:

- турбота про забезпечення прав і свобод людини та гідні умови її життя;
- зміцнення громадянської злагоди на землі України;
- розвиток і зміцнення демократичної, соціальної, правової держави.

УДК 347.1

*Ярослав Михайлович Романюк,
Голова Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України*

ПОНЯТТЯ ТА СКЛАДОВІ КАТЕГОРІЇ «ДИСПОЗИТИВНІСТЬ» У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

На основі пріоритетного диспозитивного методу правового регулювання відносин, що притаманний саме цивільному праву як базовій галузі приватного права, слід констатувати, що головний кодифікований акт цивільного законодавства – Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) складається переважно з диспозитивних норм.

Такий стан вітчизняного цивільного законодавства апробований вже понад десятиліття і є логічним наслідком постійного розвитку цивільних відносин. Закріплення виключно чи переважно імперативних норм не спроможне належним чином вчасно й адекватно врегулювати швидкоплинні та швидкозмінні відносини. Саме у зв'язку з цим очевидним є те, що диспозитивна норма виступає тим регулятором суспільних відносин, що допускає коригування помилкової поведінки, чи навпаки, закріплює можливість бажаної поведінки учасників такого відношення від відступлення від загально визначеного правила поведінки.